

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ռուս-նապոմական պատերազմը.—Նաղաղութեան կոնֆերենցիան.—Գերմանիայի միտումները թուրքիայում.—Նորս գիւղի դէպքը.—Սուլթանին սպանելու փորձը։

Մինչ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները Պորտսմութ քաղաքում շարունակուած են ռուս-ճապոնական բանակցութիւնները խաղաղութիւն կնքելու մասին, ճապոնական երկու բանակներ, Սախալինում և Կորէայում, աշդուլթեամբ զարգացնում են պատերազմական գործողութիւնները։ Գններալ Նասիգավան Կորէական Կիօն-Սիօնից առաջ է խաղում հիւսիս-արեւելք և հասել է Տիւմէն գետին, որ բաժանում է ռուսական հողը կորէականից։ Ծապոնական այդ զենեւալի նպատակն է իհարկէ Վլադիվոստոկը։ Միւս կողմից արդէն յուլիսի 11-ին Սիբիրիայի մայր ցամաքի վրայ իջան առաջին անգամ ճապոնացիները և հազար հոգով զբաւեցին Դե-Կաստրա ծովափնեայ աւանը։ Յուլիսի 17-ին զենեւալ Նարազուչին արդէն յայտարարեց որ ամբողջ Սախալին կղզին միացրուած է Ծապոնիային և կղզու վրայ մտցրուած է ճապոնական վարչութիւն։ այսուհետեւ Սախալինում ընդդիմադրութիւն ցոյց տուող ռուսները համարուելու են ապստամբներ։ Սախալինի ռուսաց նահանգապետ Լեպպունովը, 700 օֆիցեր և 3200 զինուոր գերի ընկան յաղթողների ձեռքը։ Յուլիսի 26-ին ճապոնացիները առանց որեւէ արգելքի իջան Դե-Կաստրայից հարաւ Նիկոլա Կայսրի հրուանդանի մօտ և զբաւեցին Կոստանտինովսկիյ պահակավայրը։ Մի քանի ժամանակ անց զբաւեցին և սուրբ Օլգայի ծոցը և այդպիսով Ուսուրեան երկրի ամբողջ ծովափը անցաւ ճապոնացիների ձեռքը՝ նրանք սկսել են իրանց գործողութիւնները արդէն Մեծն Պետրոսի ծոցում, այսինքն Վլադիվոստոկի շրերում։

Նաղաղութեան բանակցութիւնները շարունակուած են թէև, եղբակացութիւնների մասին պաշտօնական հաղորդագրութիւններ չկան, սակայն եւրոպական և ամերիկական ազդեցիկ թերթերի կարծիքով պէտք է լաւատես լինել դէպի արդիւնք-

ները Այն յոյսը թէ բանակցութիւնները խաղաղութիւն կնքելով կը վերջանան մի քիչ աղօտուեց, երբ աշխարհը իմացաւ որ յուլիսի 10-ին Բիեօրկում տեսակցութիւն ունեցան գերմանական և ռուսաց կայսրները: 1896 թուականից Գերմանիան աշխատել է ռուսաց արտաքին քաղաքականութեան մէջ թելադրողի դեր կատարել: Բոլորին յայտնի է Վիլհելմի ձգտումը, Հեռաւոր և Մերձաւոր Արևելքում համաշխարհային ղեկավար լինելու յաւակնութիւնները: Միաժամանակ իրողութիւն է, որ վերջին տասն տարիների ընթացքում Գերմանիայի վաճառականութիւնը և արդիւնագործութիւնը հսկայական քայլերով առաջ գնալով, Անգլիայի կողքին բուսել է մի գօրեղ, հաստատակամ ու շահասէր մրցակից, որի ախորժակները գրգռուած են թէ Մերձաւոր և թէ Հեռաւոր Արևելքի շուկաներով: Իր նըպատակներն իրագործելու համար Բիսմարկ-Մոլտկէի Գերմանիան ունի կոլոսսալ ցամաքային ոյժ, իսկ Վիլհելմի ջանքերով նաև բաւական պատկառելի նաւատորմ: Սակայն իրան ուժեղ զգալով հանդերձ, բիսմարկեան անսիրտ քաղաքագիտութեան հետևող Վիլհելմը դիտէ զանազան դիպլոմատիական խաղերով և հաշիւներով ևս թուլացնել իր նպատակների առաջ կանգնած խոչընդոտները, որոնց մէջ ամենախոչընդոտն են Անգլիան և Ռուսաստանը: Առաջինը թուլացնելու համար, հրճուանքով Վիլհելմ 11-ը հեռագրներով խրախուսեց բօէրներին մի խիզախ կռիւ սկսելու: Այդ կռուի ժամանակ Գերմանիան շտապեց իր գործերը շտկել Թիւրքիայում: Իզուր էին բօէրները սպասում որ Վիլհելմը խօսքից գործի անցնի և օգնի իրանց. նա նոյնիսկ չընդունեց ջախջախուած հանրապետութիւնների ծերունի ներկայացուցիչ Գրիւրգերին. այլևս նա մի որևէ բանի ծառայելու անկարող էր... Հեռաւոր Արևելքում Գերմանիան աշխատեց կռուացնել Ռուսաստանը Ճապոնիայի հետ, և մէջտեղում կտորներ պոկել Չինաստանից: Իր նպատակների համար Գերմանիան ամեն կերպ գրգռեց ռուս-անգլիական ատելութիւնը, աշխատեց խանգարել բաց դռների քաղաքականութիւնը Չինաստանում, որ ձեռնտու էր Անգլիային, Ճապոնիային և Միացեալ-Նահանգներին: Այժմ երբ դժբաղդ պատերազմի շնորհիւ Ռուսիան սթափուած՝ կարող է վերադառնալ այն քաղաքագիտութեան, որին նա հետևել է մինչև Լոբանով-Ռոստովսկին, Մերձաւոր Արևելքում, Գերմանիան կ'աշխատի դեռ գրադեցնել նըրան Հեռաւոր Արևելքում, որովհետև Թիւրքիան դեռ ևս ամբողջապէս չի դառել գերմանական շահագործութեան առարկայ և համիսլամական դիմակը չի դառել համագերմանական ձգտումների բէալ արտայայտութիւն: Աւելի ևս վտանգաւոր կը լինի

Գերմանիայի դրութիւնը Թիւրքիայում, երբ Անգլիայում կառավարութեան ղեկը անցնի պահպանողականներից ազատականներին: Իսկ այդ բանը օրից օր պարտաւոր է, որովհետեւ անգլիական պահպանողականները պարլամենտում արդէն մի քանի անգամ պարտութիւն կրեցին և միայն Բալֆուրի երեսուցի դրութեան շնորհիւ ներկայ մինիստրութիւնը չտուաւ իր հրաժարականը: Անգլիական ազատականները միշտ կողմնակից են եղել Անգլիայի մերձեցման Ռուսաստանին. իսկ երբ որ այդ իրագործուի, այդ երկու պետութիւնների կողմը կը լինի և Ֆրանսիան, որ այժմ երկուսի հետ էլ դաշնակից է: Այն ժամանակ այդ երեք պետութիւններից սուլթանը հազիւ թէ դոնի քրիստոնեաների բնաջնջման սխտեմի համար այն քաջալերութիւնը՝ որ ցոյց է տալիս նրան Գերմանիան՝ միացած Աւստրիայի հետ: Այս վերջինի մէջ համագերմանական պրոպագանդան ահազին նուաճումներ է արել և զառամեալ Ֆրանց Յոլֆեփի մահից յետոյ գուցէ Աւստրիան դառնայ Գերմանիայի մասերից մէկը: Այն ժամանակ Բոսնան, Հերցեգովինան կուլ տուած Գերմանիային դժուար չի լինի հաստատուել և Մալոնիկում, ինչպէս նա հաստատուել է այժմ Փոքր Ասիայի Հայդար Փաշայում, Մարմարա ծովի ափում... Պարզ է որ արեւելեան հարցի լուծման համար ցանկալի է Անգլիայի և Ռուսաստանի մերձեցումը և ոչ Գերմանիայի գերիշխանութեան աճումը, որը աւելի ևս անգութ է դարձնում Թիւրքական ընթիմը: Ամենաանսիրտ վախառուի նման Գերմանիան սառնասիրտ ակնատես է Մակեդոնիայում և Փոքր Ասիայում կատարուող բարբարոսութիւնների: Թէ ինչեր են տեղի ունենում քաղաքակիրթ աշխարհից մոռացուած այդ թշուառ վայրերում և այժմ, դրա մասին թոյլ դադափար է տալիս մի թղթակցութիւն, որ տպուել է РАЗРЕТЪ (№ 117) լրագրում: Թղթակցի հաղորդածները կասկած չեն թողնում որ ակնատեսի նկարագրութիւն է դրուած մեր առաջ: Եակովենկոն Պոլսից գրում է հետեւալը.

Թուրքական խժոժութիւնները բնաւ չփոխուեցին վերջին ժամանակները: Մօտ մի ամիս առաջ տեղի ունեցաւ հետեւալ եղելութիւնը:

Բիթլիսից 8 ժամուայ և Մուշից 6 ժամուայ ճանապարհի վրայ գտնուած է հայկական Խորս գիւղը, բաղկացած 80 տնից: Բնակիչները ունեւոր էին հաշուում: Բաւական շատ տաւար ունէին, ամեն տնում կային զարնացանի և աշնացանի համար հատիկների, ինչպէս և ուտելու պաշար: Գիւղի մէջ կային 15 տուն, որոնք ունէին ամեն մէկը 20-25 շունչ: Այգալիսի տները ունէին և մի քանի տասնեակ լիրա փող:

Ապրիլի 21-ին գիւղը մտան 21 ֆիդայիներ Գեղրգի գլխաւորութեամբ: Նրանք մտան գիւղերը ծածուկ, երբ բոլորը քնած էին, և օթեանցին երկու տներում, որոնք իրարից հեռու են 50—70 քայլ: Գիւղի ունեւոր, իսանալով այդ բանի մասին, տեղեկութիւն տուաւ թուրքերին: Գիւղը խա-

դադ անցաւ, ինչպէս և յաջորդ օրը մինչև ժամը 3-ը ճաշից յետոյ, Այդ ժամանակ գիւղից դուրս երեւցան թուրք զօրքերը, որոնք դնում էին Վարթենին գիւղի ուղղութեամբ:

Որովհետեւ շատ ցածախ են կատարուում զօրքերի տեղափոխութիւններ, ուստի ընտկիչները դրձ վրայ ուշադրութիւն չդարձրին. նրանք հասկացան իրանց դրութեան բոլոր սարսափը, միայն երբ նկատեցին, որ զօրքերը, իսկ նրանց յետևից և ջրդէրը սկսեցին շրջապատել գիւղը: Զօրքը բազկացած էր 80 հոգուց: Քրդերի թիւը յայտնի չէ, թէ և ստուար, որովհետեւ շրջակայ 15 գիւղից էին հաւաքուել, իրանց գլուխ ունենալով շէխին:

Զօրքից բաժանուեց ժանդարմերիայի գլխաւոր Մերալայ Ալայ բէյ — Իզէթ փաշա 15 զինուորներով: Դիմելով գիւղը նրանք մտան այնտեղ գերեզմանատնի և եկեղեցու կողմից: Ազէթ-փաշան կանչել տուեց իր մօտ աէս Ղազարին և նրա եղբօր Դաւօյին: Այս վերջինը գիւղում ամենահտորուստն էր համարուում և մեծ պատիւ էր վայելում: Նրա գերդաստունը բազկացած էր 35 հոգուց և տունը կատարեալ բարեկեցութեան մէջ էր: Իզէթ փաշան հարցրեց Դաւօյին, թէ ուր են ֆիդայիները: Նա պատասխանեց թէ գիւղում ֆիդայիներ չկան: Իսկ հարցուփորձի ենթարկուած աէսը յայտնեց թէ նրանք գիւղում են և ցոյց տուեց նրանց տան վրայ: Ռէսը միայն ինչդրում էր թոյլատրութիւն դուրս բերել գիւղացիներին գիւղից և ֆիդայիներին թողնել իզէթ փաշային: Սակայն փաշան բարկանալով Դաւօյի վրայ, սուտ խօսելու համար տեղն ու տեղը նրան սպանեց սեփական ձեռքով: Այն ժամանակ աէսը փախաւ իր տուն, իսկ զինուորները ընկան Դաւօյի մարմնի վրայ, կտոր կտոր արին նրան դաշոյններով, հանեցին աչքերը, մերկացրին և վերցրին նրա գօտրում եղած 15 ոսկին, որ սպանուածը ստացել էր մի քիչ առաջ իր հօտի մի մասի վաճառումից:

Դաւօյի վրայ գնդակ արձակելուց յետոյ բոլոր գիւղացիները փախան իրանց տները, իսկ զինուորները, որոնք շրջապատել էին գիւղը ներս խուփեցին և շրջապատեցին այն տունը, ուր թաղնուած էր ֆիդայիները գլխաւորը: Բարձրանալով տան կտորը, զինուորները հերթիկից կրակում էին տան ներսը, սակայն ֆիդայիները չէին պատասխանում: Տեսնելով որ հրացանաձգութիւնը չի ընդհատուում, միև տնում եղած ֆիդայիները դուրս եկան ընկերներին օգնելու: Սկսուեց հրացանաձգութիւն որ տեւեց մինչև մութը կոխելը: Ֆիդայիներից ոչ ոք չէր սպանուած, իսկ թիւրքերից սպանուած են 8 հոգի և վիրաւորած 4-ը: Նրբ վրայ հասաւ մութը ֆիդայիները դուրս պըրժան գիւղից: Նրբ թուրքերը իմացան որ ֆիդայիները հեռացել են, նրանք վրայ թափուեցին գիւղը, կտորտեցին դռները և ուժով ներս խուփեցին տները: Զինուորները և ջրդէրը կտորաւում էին սնդուկները, դուրս էին բերում կարասիները, հանում ընտկիչների վրայից փոքր ի շատ արժէք ունեցող բաները և թողնում վրաները ցնցոտիներ: Բոլոր կողողպուած գիւղուորները ծախում էին ջրդէրին չնչին գներով, իսկ նրանք դնում էին ոսպիւրի վրայ և իսկոյն տանում էին իրանց գիւղը: Քրդերը իմանալով թէ որ տեղ են գիւղացիները թաղցնում հատիկների պաշարը, գտնում էին այն հորերը և դատարկում, տանում իրանց հետ: Այդպիսով թալանուած էին թէ ցանքսի և թէ ապրուստի պաշարը: Քրդերը քնեցին բոլոր տաւարը որ գրանուում էր գիւղում: Մնաց միայն այն որ արածուած էր սարերում: Կողողպուած կատարուում էր օֆիցերների աչքի առջև: Դիւաւոր օֆիցերը թոյլ չտուեց կողողպել միայն աէս Ղազարի տունը որովհետեւ նա մատնել էր ֆիդայիներին: Ամբողջ գիշերը շարունակուում էր կողողպումը, իսկ առաւօտեան մօտ, երբ աշին ինչ թալանուած էր, զինուորները սկսեցին բռնա-

բարել կանանց և 8 տարեկանից սկսած աղջիկներին: Ձինայեցին նոյնիսկ զոդդոշում պառաւանքին: Ձինուորները բաժանուած էին խմբերով, 5—10 նոյնիսկ 20 հոգի, ընտրուած էին իրանց զոհը, քաշուած ասնուած էին նրան խրճիթը, կանգնուած էին դռան առաջ և հերթով մտնուած էին թշուառ կնկայ մօտ, որին և բռնաբարուած էր ով ինչպէս կամենուած էր: Բռնաբարութեան ենթարկուեցին 90 կանայք: Քրդերը այդ բանուած չէին մասնակցուած: Չբռնաբարուեցան միայն ուշի տան կանայք, որոնց պաշտպանեց ինքը Ալայ-բէկը և նրանք, որոնք կարողացան փախչել: Ձինուորները մօրթոտեցին և կերան գիւղուած եղած գառները (70 հատ): Եւ որովհետեւ գոմշի միւսը լաւ հատ չի ունենուած—դրանց գցեցին հորերի և ջրհորների մէջ: Ձինուորները պղծեցին և կողոպտեցին նաեւ եկեղեցին: Սրբազան զգեստները ծուէն ծուէն էին անուած և քրդերը դրանցով զարդարուած էին իրանց զգեստները: Ձինուորները պոկուած էին անաւարանի թերթերը և սրբուած իրանց՝ եկեղեցուած աղտեղութիւններ անելուց յետոյ՝ Քարուքանդ արին եկեղեցու քարեայ սեղանը, Նրեք օր շարունակուեցին այդ անգթութիւնները, ապա այդ զինուորները և քրդերը հեռացուեցին և նրանց փոխարէն բերուեցին 80 նոր զինուորներ, որոնք մինչև օրս մնուած են այդ գիւղում: Թրքական սովորութիւնները համեմատ դրանք այդպեղ կը մնան երեւի շատ տարիներ: Կողոպտուի և բռնութեան ժամանակ թուրք զինուորները ձեռքով սպանուած էին 22 գիւղացիներ (աղամարդ, կին և երեխաներ) և երկուսը վիրաւորուած էին: (Ապա բերած է դրանց մանրամասն ցուցակը):

Բոլոր սպանուած աղամարդիկ, կանայք և երեխաները սպանուած էին այն ժամանակ, երբ ֆիդայիները գիւղից հեռացել էին արդէն: Անդէն ընակիչները ոչ մի ընդդիմադրութիւն չէին ցոյց տալիս: Բոլոր ընակիչները փախան գիւղից և ապաստան գտան հարեան գիւղերում: Ետա երեխաներ և կանայք հիւանդացան բռնաբարութիւնից յետոյ, 7 յդի կանայք վիժեցին դրանից յետոյ՝ Նրկու հզօր եւրոպական պետութիւնների հիւպատոսները մանրամասն գիտեն բոլոր անցած դարձածի մասին. սակայն ներանք նոյնիսկ չհետաքրքրուեցին մինչև այժմ դնալ այնտեղ և ջարդի հետեանքներին աշխատես լինել: Նրը հիւպատոսներից մէկը բերանացի խիստ բողոքեց կատարուած անգթութիւնների առիթով—վալին պաշտօնապէս յայտնեց, նոյնպէս բերանացի, որ այդպէս է վարուած նորին մեծութեան Սուլթանի կարգադրութեամբ, որ իր, վալին վրայ պարտք է դրել—քարուքանդ անել իւրաքանչիւր գիւղ, ուր երեան ֆիդայիները: Եւ մեծ պետութեան հիւպատոսը, ինչպէս երևում է, բոլորովին զոհացաւ այդ պատասխանով, որո լինեալ մենք չենք լսել, որ վալին այդպիսի յայտաբարութիւնը ըստ արժանայն գնահատուած լինէր...

Ահա ձեզ մի ամենաշնչին կտոր այն իրականութիւնից, որի պաշտպանը հանդիսանուած է գլխաւորաբար Վիլհելմ II-ը և նրա հետ նաեւ միւս եւրոպական պետութիւնները, որոնք խլեցին Ռուսաստանի ձեռքից թշուառ թիւրքաց-Հայաստանը որ մեռցնեն նրան 30 տարիների անլուր տանջանքների մէջ: Բիւմարկի խորհուրդներով ղեկավարուող այդ Բերլինի վեհաժողովի կատարած «մարդասիրական» գործով Statu quo-ն իբրեւ թէ պահպանուեց. մինչդեռ միայն կոյրը չի կարող տեսնել որ այդ Statu quo-ն, երկրի նախնական դրութիւնը փոխեց միայն ի նպաստ Գերմանիայի...

Յուլիսի 22-ին ն. տ., ժամի 1 $\frac{1}{4}$ կէսօրից անց, Սելամլի-
քից յետոյ անյայտ մարդու ձեռքով նետուած ումբից սպա-
նուեցին և վիրաւորուեցին Սուլթանի շքախումբից և թուրք զի-
նուորներէից մօտ 100 մարդիկ: Սուլթանը մնաց ողջ: Կասկածը
ընկնում է մակեդոնացիների և հայերի վրայ: Այսօր հեռագրնե-
րում տպուած էր հետևեալ լուրը.

Կ. Պոլիս, 3 օգոստոսի: Անգլիական դեսպանը զօրեղ բողոք ներ-
կայացրեց այն բռնութիւնների առիթով, որ Դիարբեքէրում Համիդիէ զօր-
քը գործել է հայերի դէմ Նլդզի սպանութեան փորձի ժամանակ: Սուլթա-
նական գլխաւորաբար բոլոր ալբանացիները և արաբները զարհուրած պայ-
թումից փախան և միայն թիւրքական գլխաւորաբար, որ բաղկացած էր կա-
ւարձիկ ցեղի զինուորներից, մնաց տեղում և մերկացրեց սրերը սուլթանի
պաշտպանութեան համար: Այդ պատճառով սուլթանը հրատարակեց իրադէ-
սը Բէշիքթաշում, Օրթաքէօյում և պալատի շրջականներում պահակութիւն
անող բոլոր ժանդարմները ընտրուեն բացառապէս յիշեալ ցեղի զուա-
րիւն թիւրքերի միջից:

Այդ ձր պետութեան մէջ է ընդունուած որ այս կամ այն
յանցաւորի պատճառով ջարդեն, տանջեն, սպանեն, բռնաբարեն
նրա ազգակից խաղաղ, անզէն, անմեղ ժողովուրդը:—Ոչ մի,
բացի օսմանեան պետութիւնից: Ահա համաթուրքական տեն-
չանքների իդէալ մի պետութիւն...

Լ. Ս.

Ճ Օգոստոսի: